

СТУДЕНТ И PRAxis: СТУДЕНТСКА
И АКАДЕМСКА ПЕРИОДИКА У
БОРБИ ЗА АУТОНОМИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТА И СЛОБОДУ
(КЊИЖЕВНЕ) КРИТИКЕ 1968–1974

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: Раздобље од 1968. до 1974. године у историји српске и југословенске књижевне периодике обележено је системском цензуром омладинских гласила, која такав карактер стиче с првом забраном ванредних броја *Студентиа* из јуна 1968. године, у време кад се конституише студентски покрет на Београдском универзитету. Крај ове етапе означава отпуштање осам професора с Филозофског факултета у Београду (Михаило Марковић, Небојша Попов, Загорка Голубовић, Светозар Стојановић, Триво Инђић, Миладин Животић, Драгољуб Мићуновић и Љубомир Тадић) и укидање финансијске потпоре филозофском часопису *Praxis* (1964–1974), у издању Хрватског филозофског друштва, чије су сарадничко језгро у Србији чинили поменути професори из Београда. Њихов јавни ангажман представљао је спону између стручне, академске заједнице и студентске штампе. У овом раду анализира се улога студентске периодике у преношењу идеје социјалистичког хуманизма, тј. антистаљинистичког културног програма интелектуалаца окупљених око часописа *Praxis*. Стога је циљ овог истраживања двострук – да испита на који начин су идеје социјалистичког хуманизма, међу којима се посебно издваја борба за аутономију универзитета, биле формативне за књижевну критику у студентској периодици, те на који начин се овај свеобухватни културни и књижевнокритички програм својим програмским начелима надовезује на полемичко наслеђе књижевне и омладинске периодике из међуратне епохе.

Кључне речи: *Студентиа*, *Praxis*, студентска периодика, омладинска периодика, хуманистички социјализам, аутономија универзитета, књижевна критика

Али књижевник није ни напосто извјестилац о једној бици, нити је критичар коментатор тога извјештаја: и један и други су борци, хисторијски иницијатори једне битке за човјека који се не мири са даташћу, борци који за ту битку носе и хисторијску одговорност.

Данко Грлић (1971: 256).

Тиме што ствара културна добра и чува их живећи у њима и са њима, човјек ствара сама себе као културног човјека. Бит културе није производња и потрошња културних добара ради саме производње и потрошње, а поготову не само ради згртања и чувања тих добара у музејима, галеријама, библиотекама. Смисао је културе остварење културне заједнице културних личности.

Гајо Петровић (1972: 189).

Уводна разматрања

Оптужни предмет Округног јавног тужилаштва у Београду против Владимира Мијановића, једног од вођа студентског покрета на Београдском универзитету из јуна 1968. године, датиран на 29. август 1970. године, заснива се на изводима из сатиричних текстова „Одводни логос“ и „Грчки базилеус Оргија Конфронт у посети пријатељским барбарским земљама“, објављених у студентском листу *Frontisterion*, који су уређивали Светлана (Којић) Слапшак, Зоран Миндеровић и Милан Ђирковић. Владимир Мијановић оптужен је пак зато што је у својству председника Факултетског одбора Савеза студената Филозофског факултета у Београду организовао и наручио штампање *Frontisteriona*. Будући да је лист забрањен, а тираж уништен, његов садржај, те подаци о планираном тиражу (2.500 примерака) и преговори са штампарском фирмом данас су доступни у личним архивским фондovima и збиркама.¹ Архивска документа потврђују сведочења актера ових догађаја – штампање наручено у 2.500 примерака у штампарској „Космос“ је обустављено јер су наручиоци изнова одбијали да доставе име и презиме главног уредника, именујући само уреднички одбор (Којић, Миндеровић, Ђирковић). У овом листу, који свој наслов позајмљује из Аристофанових *Облакиња* – *frontisterion* је мислионица у којој Сократ седи обешен о плафон – доследно се пародира цензура и контрола Савеза комуниста Југославије над слободом изражавања, тј. над слободом штампе. Тако се и у тексту под називом „Забрањена драма *Персијанци* – Есхил у затвору“, као и у поменутих текстовима „Одводни логос“ и „Грчки базилеус Оргија Конфронт у посети пријатељским барбарским земљама“ исмева формулаичност и окоштали језик оптужби које су често изрицане на рачун интелектуалаца и штампе који су препознати као неподобни:

Ова драма је забрањена због тенденциозног приказивања нашег демократско-робовласничког система и извртања политичких аксиома који су одавно доказани. Иза декларативног прихватања Клистинових реформи Солонског устава од 508. крије се дубоко неслагање са нашим општим начелима и јасна инклинација ка Пеистратовим временима. Есхилово дело одише слепом мржњом према Персији, њеним оружаним снагама и цару Ксерксу (*Republika* 1999 207: 17).

Раздобље од 1968. до 1974. године обележено је забранама и притисцима на омладинску и академску штампу, што је имало последице у разним сферама универзитетског и културног живота. Почетак овог периода обележава судска забрана ванредних бројева *Студентиа*, у периоду од 3. до 11. јуна 1968, кад *Студентиа* извешта-

¹ Историјски архив Београд – 2678 – 10, Лична збирка Небојше Попова. Један број *Frontisteriona* уз ‘Објашњење’ уреднице Светлане Слапшак прештампан је у листу *Република*, који је уређивао Небојша Попов (*Republika* 1999 207: 13).

ва о избијању студентских демонстрација и полицијском насиљу у Студентском граду, а симболично га завршава отпуштање осам професора Филозофског факултета у Београду – Љубомира Тадића, Михаила Марковића, Загорке Голубовић, Трива Инђића, Светозара Стојановића, Небојше Попова, Миладина Животића и Драгољуба Мићуновића, који су били чланови редакцијског савета филозофског часописа *Praxis* – те укидање финансирања овог часописа из 1974. године. Док је *Praxisu* изречена једна судска забрана из 1971, због темата „Тренутак југословенског социјализма“ (1971 3,4), студентска штампа – београдски *Студент*, *Сусрет* и *Видици*, те љубљанска *Tribuna* и гласило новосадских студената *Index* – забрањивана је у више наврата, а најинтензивнији процеси суђења и забрана студентске периодике одвијају се у периоду од 1970. до 1972. године. *Frontisterion* је овде важан из два разлога. Најпре, може се рећи да овај лист представља вишезначан, изразито естетизован израз сатиричне традиције у оквиру студентске штампе шездесетих година прошлог века. Шапирографисана штампа попут листа *Елекџрон у новим условима*, листа студената електротехнике, у коме налазимо следећи афоризам – „Прошлог месеца је један друштвено-политички радник примио 80% плате, јер није довољан број пута цитирао наше класике“ (1965 21: 22) – или *Црвених новина*, које се дистрибуирају на Правном факултету током јунских демонстрација, доследно је неговала хумор као облик отпора. То је важно за разумевање контекста у коме су границе између текстуалног, фикционалног, с једне, и фактичког, с друге стране, померене довољно да се литерарна сатира, која за предлогак има класичну књижевност, нађе у једној оптужници. Другим речима, иако се у хронолошком смислу лист *Frontisterion* појављује након што се једна нова етапа у развоју омладинске штампе већ захуктала, он нас враћа на почетак – на фундаментална књижевнотеоријска и књижевноисторијска питања, односно на подручје преговарања граница између литерарног и стварног. Или како је то формулисао Ђорђевић Вуковић у чланку „За једну историјукњижевне периодике“, једном од програмских текстова о заснивању студија периодике код нас:

И приликом одређивања критеријума књижевног, односно границе између књижевне и некњижевне периодике, мора се полазити од историјског принципа. Границе књижевности такође се померају из епохе у епоху, књижевна чињеница мења свој статус и за сваку епоху се морају посебно утврђивати критерији књижевног (Вуковић 1983: 361).

У таквом контексту, *Студент*: лист београдских студената и *Praxis: filozofski časopis* фигурирају као кључни медији нових друштвених и културних покрета. Главни и одговорни уредници *Praxisa* током десет година излажења, од 1964. до 1974. године, били су најпре Данило Пејовић и Гајо Петровић (1964–1966), затим Руди Супек и Гајо Петровић (од првог двоброја 1967), те на концу,

од јануара 1974. до последњег броја исте године, Иван Кувачић и Гајо Петровић. Часопис је излазио у издању Хрватског филозофског друштва, коме је редакција подносила извештаје о раду на редовним годишњим скупштинама. Поред југословенског издања часописа, постојало је и интернационално, те едиција цепних издања. Чланови редакције били су, поред Супека и Петровића, Бранко Бошњак, Данко Грлић, Милан Кангрга, Иван Кувачић, Предраг Вранички и Младен Чалдаровић. *Студенџи* је пак био најстарији и најдуготрајнији омладински лист у Југославији, који су 1937. године покренули Иво Лоло Рибар, Милутин Поповић, Мирко Давичо, Пуниша Перовић и Милован Матић Луле. Лист је настао, пре свега, да би интегрисао *најредни студенџиски њокреџ* – рад стручних студентских удружења, која су углавном била под вођством Комунистичке партије Југославије – у политику широког антифашистичког савеза свих продемократских снага – Народни фронт. Књижевни програм овог листа у периоду од 1937. до 1940. године био је, дакле, усклађен с програмом тзв. *социјалне лиџераџуре*. Његова културноисторијска специфичност лежи у томе што, у намери да органски повеже специфичност студентских захтева и културних потреба, с једне, и тада илегално комунистичко организовање, с друге стране, никад није западао у ускопартијску проблематику, што је било карактеристично за омладинска гласила Комунистичке партије Југославије која претходе *Студенџи*, попут *Младе џарде* или *Млагој дољшевиџа*. Културни и књижевни програм обухватао је распон од српског романтизма (Јакшић, Змај) и модернизма (Бора Станковић), преко руских и совјетских класика (Толстој, Горки), до песника Шпанског грађанског рата – Розе Шасел (Rosa Chacel), Антонија Мачада (Antonio Machado) и Федерика Гарсије Лорке (Federico Garcia Lorca). *Студенџи*ова варијанта *социјалне лиџераџуре* имала је за циљ успостављање вредносног – у погледу патриотизма, херојства, борбености и осећаја за социјалну правду – и акционог јединства у студентском покрету који, иако под огромним утицајем КПЈ, није био идеолошки монолитан. Из таквог културног програма израстао је захтев за аутономијом универзитета, а *Студенџи*ов културни програм подудара се с културном политиком Народног фронта. Антифашизам као политичка стратегија Комунистичке интернационале (Коминтерне) актуелизује се од 1934. године као политика Народног фронта, што подразумева савез са странкама и организацијама не само револуционарно-радничке него и грађанске оријентације (Vlajčić 2005). Писац Клаус Ман (Klaus Mann) сковао је на једној антифашистичкој конференцији у Паризу 1935. године термин „социјалистички хуманизам“, где је хуманизам као наслеђе и културна идеологија грађанске класе требало да послужи као спона између либералне, грађанске опције и комунистичких партија (Agocs 2017: 30). Ова стратегија осмишљена је, међутим, не само за потребе на-

роднофронтовске политике већ и као чин противљења „милитантном хуманизму“ нациста, односно њиховој потреби да интелектуални и идеолошки легитимитет црпе новим тумачењима немачких класика – Гетеа, Шилера, Хелдерлина. Социјалистички хуманизам, као оквир културне политике омладинске периодике, органски повезује вишеструке улоге концепта аутономије универзитета у самом покрету. Једна битна улога захтева за аутономијом универзитета, који омладински покрет на Београдском универзитету испоставља у свом програму, јесте повезивање апстрактног и конкретног, општег и појединачног. Другим речима, концепција аутономије универзитета захтев за коренимом друштвеном трансформацијом преноси на ниво свакодневног живота на универзитету – и обрнуто – она један специфично академски циљ повезује с питањем социјалне једнакости и демократских слобода уопште. Ову потоњу функцију идеја универзитетске аутономије обавља захваљујући идеологеми херојства, односно нарацији о херојској жртви, која се односи на студенте и студенткиње погинуле у борби против режима (Мирко Срзентић, Жарко Мариновић, Крсто Љубичић, Боса Милићевић, Живан Седлан). Чланак „Сетимо се 1.02. 1935.“ (дан кад је Мирко Срзентић убијен), у коме се читатељке и читаоци подсећају да је „у темеље потпорног удружења узидана света студентска жртва Мирко Срзентић“ (*Студени* 1938 10, 11: 1) један је у низу чланака који инсистирају на драгоцености младих живота изгубљених у борби за слободан универзитет. Након Другог светског рата, *Студени* је обновљен 1946. године као *Народни студени* да би 1953. вратио свој предратни назив. У послератном раздобљу омладинске организације постају саставни део државних институција, а специфична обележја универзитетске омладине, као и концепција *слободної универзитетства*, односно универзитетске аутономије, готово да нестају. Уредник *Студени*а је у периоду студентских демонстрација, тј. обнављања студентског покрета на Београдском универзитету био Ђорђевић Вуковић, од петог до двадесет осмог броја 1968, а затим уређивање листа, до „суђења *Студени*у“ и изгласавања смене редакције у првим данима 1970. године, преузимају Алија Хоџић и Александар Илић.

У тумачењима друштвених узрока студентске побуне из јуна 1968. истиче се да је чињеница „да су студенти (без професора) започели демонстрације“, те да је исто тако „чињеница да су професори (без студената) прогласили штрајк“ (Klasić 2018: 103). Тиме се наглашава становиште према коме радикална интелигенција, подељена на универзитетске наставнике и студенте, није чинила јединствен друштвени покрет. Ипак, не треба заборавити да су и у Београду и у Загребу професори и студенти *заједно* именовали Црвени универзитет „Карл Маркс“, односно Свеучилиште „Седам секретара СКОЈ-а“. Даље, прва збирка докумената о тзв. *јунским догађајима*, објављена у издању *Praxis*а, у посебној, повременој едицији Документи, обух-

вата сведочанства, новинске чланке и судску документацију о студентском покрету, универзитетској заједници и њиховој штампи из 1968. године. Збирка *Јун – липањ 1968. Документи* објављена је 1971. у издању *Praxis*,² а њу је, у сарадњи с Небојшом Поповом, приредила група уредника и сарадника *Студената*, у саставу: Алија Хоџић, Мирослав Јосић Вишњић, Ђорђевић Вуковић, Александар Илић, Лазар Стојановић, Витомир Теофиловић и Илија Мољковић. Идеја о књизи о јуну '68. потекла је од редакције *Студената*, а грађа за књигу обухвата документе у поседу Универзитетског одбора, архиве појединаца и текстове из дневних листова. У избору документације и раду на књизи првобитно су учествовали Петар Игњатовић, Теодосије Челенковић, Алија Хоџић, Александар Илић, Биљана Лукић, Лазар Стојановић, Рајко Павићевић, Витомир Теофиловић, Ђорђевић Вуковић, Мирослав Јосић Вишњић и Илија Мољковић, али је због забране штампање обустављено у децембру 1969.³ У јулу 1971. *Praxis* објављује зборник докумената дупло мањег обима од првобитно планираног. Трибина „Дијалог“ у сарадњи с редакцијом *Студената* у децембру 1971. организује серију јавних разговора о штрајковима и социјалној неједнакости у Југославији, а у склопу тог програма и дискусију о књизи докумената *Јун – липањ 1968* (*Student* 1971 20: 2), која је подељена на три дела. Први део ове књиге односи се на догађаје који су нагостили успостављање универзитета као места контракултурног отпора – протест против интензивирања америчке интервенције у Вијетнаму, кад је полиција, прекршивши аутономију универзитета, упала на Филозофски факултет, и јавно солидарисање с професорима и студентима на Варшавском универзитету, којима су из политичких разлога ускраћени право на рад и право на образовање. Други део посвећен је периоду најинтензивније активности студентског покрета, а трећи део бави се казненом политиком и репресијом према студентској периодици и учесницима покрета. Једино место изравног контакта *Студената* и *Praxis* јесте овај зборник. Дијалог се, међутим, посредно али континуирано, одвијао посредством наставника Филозофског факултета у Београду, учесника Корчуланске летње школе и чланова Српског филозофског друштва, који су такође били чланови редакцијског савета *Praxis*. У интелектуалце блиске „праксовцима“ убрајају се, поред поменутих осам професора Филозофског факултета, и Војин Милић, Никола Милошевић, Небојша Попов и Вуко Павићевић.⁴ Поред тога, „прак-

2 Врховни суд Хрватске, и након жалбе издавача, остао је при изрицању забране распарчавања страна 139–41 и 188–189, на којима су објављени тада већ увелико прештампавани прогласи „Акционо-политички програм“ студентског покрета на Београдском универзитету и „Проглас револуционарних студената социјалистичког свеучилишта Седам секретара СКОЈ-а“ („Решење врховног суда Хрватске“ – *Praxis* 1974 5: 787–8).

3 „Praxis Jun – Lipanj 1968. Dokumenti“, ИАБ 2678 – 13.

4 Према сећањима Предрага Матвејевића: „Неколико колега из Београда били су од самог почетка и у *Praxisu* и на Корчули: Вељко Кораћ, Љубо Тадић, Светозар Стојано-

сисовци“ из Хрватске и Србије нове, заједничке подухвате у домаћој хуманистици представили су и у зборнику филозофских огледа *Човек данас* (1964). Интерпретација Марксовог схватања хуманизма која се конституише око *Praxisa*, слично предратном концепту, носи назив *хуманисџички социјализам*.

Будући да обухвата обе половине универзитетске јавности – и професоре и студенте – период 1968–1974 представља јединствено поглавље у историји Београдског универзитета. До сада је објављено више капиталних студија на тему цензуре, културне политике студентског покрета и репресије над учесницима студентског покрета и независним интелектуалцима. У те студије убрајају се *Contra fatum. Sliučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu* Небојше Попова (1989), *Монојол на исџину* Радине Вучетић (2016), *Јуџославија и свијет* 1968. Хрвоја Класића (2018), *The Yugoslav Youth Press (1968–1980). Student Movements, Youth Subcultures and Alternative Communist Media* Марка Зубака (2018), да поменемо само неке. Но, несразмерно мало пажње посвећено је књижевноисторијским аспектима овог раздобља, те томе какав су одјек нови културни и друштвени покрети имали у књижевној критици. Зато се у овом раду испитују две претпоставке: прва, да је књижевнокритички приступ који се неговао у *Сџуденџу* кореспондирао с општим културним вредностима покрета, а затим да су *Сџуденџ* и *Praxis* фигурирали као баштиници полемичког, антистаљинистичког наслеђа из међуратног периода.

Нејошџедна криџика свеџа џосџојећеџа: од филозофије до поетике праксе

Поједини аспекти историје критичких и опозиционих покрета у Југославији, попут прикупљања документације о јунским демонстрацијама из 1968, или пак рада Корчуланске летње школе, форума који у периоду од 1963. до 1974. године окупљала водеће филозофе и марксисте из Југославије и света, детаљно су обрађени.⁵ Постоји сагласност између учесника догађаја, њихових савременика и истраживача да су филозофску критику тзв. *џеорије ограра*, односно дијалектичког материјализма као стаљинистичког извитоперења изворног марксизма, у периоду 1950–1960, чија је кулминација филозофска конференција на Бледу 1960. године, артикулисали филозофи и социолози који се касније окупљају у редакцију *Praxisa* (Jakšić 2012, Sher 1975). *Теорија ограра*, онако како ју је формулисао

вић, Михаило Марковић, Миладин Животић, Небојша Попов, Драгољуб Мићуновић, Зага Пешић-Голубовић“ (2012: 16).

⁵ Видети, на пример, и Добрило Аранитовић, *Библџоџрафија часоџиса Praxis: јуџославенско издање 1/1964–11/1974* (2017) или Момчило Митровић и Добрица Вуловић (прир.), *Беоџрадски универзџетџи и 68. Зборник докумената о сџуденџиским демонстрацијама*.

бугарски филозоф Тодор Павлов (Павлов 1947), била је окосница књижевнотеоријског и књижевнокритичког модела који је тенденциозност читања и писања књижевног дела у служби комунистичке партије прокламовао као идеал. Такав приступ књижевности, чија је епистемолошка основа *теорија огрза*, назива се социјалистичким реализмом, а период од краја Другог светског рата до Шестог конгреса Комунистичке партије Југославије 1952. године период је његове институционализације, што значи и културне доминације.

Речима филозофа Мислава Кукоча: „Процес еманципације југословенских марксистичких теоретика од стаљинистичког дијамата поступно се одвија тијekom педесетих година, а темељи се на враћању изворном Марксову дјелу“ (Кукоћ 1990: 1479). Враћање изворном Марксовом делу подразумева читање Маркса као оригиналног мислиоца револуције, а не као једног новог одговора у оквиру материјализма као филозофског правца. Такво читање Маркса представља како основу *филозофије праксе*, тако и *spiritus movens* оснивања *Praxisa: filozofskog časopisa*. Гајо Петровић, један од кључних представника филозофије праксе и главни уредник овог часописа, у „Отвореном писму другу Зихерлу“, формулисао је ту дистинкцију овако:

По мом мишљењу, наиме, Маркс није био филозоф у традиционалном смислу, као што није био ни обичан економист, социолог или политолог (ни комбинација свега тога). Он је био *мислилац револуције*, који је, не мимоилазећи филозофију, политичку економију и социјалистичку мисао, али их тим више надилазећи, мислио револуцију као пунину бивствовања, као могући преображај самоотуђеног класног друштва у истински слободну људску заједницу... По Вашем мишљењу, напротив, Маркс се бавио филозофијом у традиционалном смислу, основно питање традиционалне филозофије било је и његово основно питање, а његово рјешење тога питања било је само нова дијалектичка варијанта једног *старог филозофског правца* (материјализма). Ова интерпретација није само Ваша, него је јако раширена, а ја је по њеном најзначајнијем представнику називам ‘стаљинистичком’ (*Praxis* 1974 1,2 : 208).

Борис Зихерл био је, заједно с Радованом Зоговићем и Јанком Косом, гласовит заговорник социјалистичког реализма као естетичке доктрине (Вошковић 2003: 207), што значи и доследне примене *теорије огрза* у књижевној критици.

Но, упркос великом броју сведочанстава учесника ових за историју југословенске хуманистике бурних догађаја,⁶ те опсежној документацији о студентским протестима у Југославији, која се први пут појављује поменутој збирци *Јуни – ливањ 1968. Документи*, велики изазов и даље представља артикулација параметара на осно-

⁶ Видети, на пример, Олујић и Стојковић 2012. о раду Корчуланске летње школе и *Praxisa*, Udovički 2014. о студентском организовању.

у којих се односи између Београдског универзитета и Загребачког свеучилишта, Српског филозофског друштва, редакција *Praxisa* и *Студенџа*, те универзитетских омладинских гласила и других омладинских листова могу разумети као мрежа односа. Друго важно питање, које је остало у сенци преиспитивања филозофског и друштвено-политичког значаја једне тако јединствене публикације у историји југословенске периодике као што је то био *Praxis*, јесте на који је начин идеја *слободної универзитетџа*, утеловљена у ангажману професора Филозофског факултета у Београду и Загребу, а посредована дијалогом *Студенџа* и *Praxisa*, била релевантна за историју српске и југословенске књижевне критике.

Прва смерница на путу реконструкције мреже поменутих односа јесте повратак на питање које лежи у основи дискусија вођених у току Корчуланске летње школе, као и на страницама *Praxisa*, *Студенџа*, те значајног дела универзитетске и омладинске штампе. То питање гласи: како је могућ *модеран* и *демократски* социјализам (Олујић 2012: 12). То значи да је хоризонт социјалистичког покрета, односно изградње социјализма као једне од четири програмске одреднице филозофског часописа *Praxis*, обавезујућу у смислу да се антистаљинистичко опредељење овог часописа, као и *Студенџа*, те јавности чији су они били део, не може адекватно анализирати изван њега. Поред изградње социјализма, *Praxisov* програм и уредничка политика засновани су на *филозофији љраксе* и из ње изведеног начела *нейошћедне критике свега љосћојећеј*, те на *методолошкој ошворености* како за не-марксистичку филозофију и ауторе разноврсних стручних профила, тако и за сучељавање различитих мишљења уопште (Матић 2015: 35–36).

Гајо Петровић је у збирку програмских текстова *Чему Praxis?*, објављену у едицији џепних издања *Praxisa*, уврстио и кратак текст „О непошћедној критици свега постојећеј“. Из овог текста могу се реконструисати механизми помоћу којих су функционери Савеза комуниста Југославије вршили притисак на рад редакције. Тако је загребачки дневни лист *Вјесник* штампао само говор Савке Дабчевић-Кучар на конференцији Савеза комуниста Загребачког свеучилишта (1965), у коме она одбацује принцип непошћедне критике свега постојећеј као немарксистички, односно као ефемерну формулацију која није примењива изван контекста раних Марксових радова. Гајо Петровић пак истиче:

Када Маркс прокламира непошћедну критику свега постојећеј, и он не мисли да треба свему рећи не, него сматра да треба извршити такву анализу сваке дане ситуације која ће допријети до њене бити, која ће је освијетлити и у њеним битним ограничностима и недостацима и у њеним позитивним развојним могућностима. То је онај смисао ријечи *критика* што га она има код Маркса, и то је онај смисао који она има код Кангра и код наших филозофа када расправљају о томе (Petrović 1972: 162).

Изводи из ове дискусије, тако да се могу видети аргументи обе стране, објављени су у *Студентском листу*, студентском гласилу Свеучилишта у Загребу.

Тематска сродност *Студентиа* и *Praxisa* очитује се у томе што су у *Студенту* у више наврата објављивани опсежни изводи из дискусија у организацији Српског филозофског друштва („Šta se događa u Poljskoj?“ – *Student* 1968 14: 6–8, „O nejednakostima u socijalizmu“ – 1968 18: 3). Но, програмска сродност, која се рефлектује на неколико равни, подједнако је важна, ако не и важнија, за обликовање идејног оквира у коме значајно место заузима и једна имплицитна концепција књижевне критике. Последњи мајски број *Студентиа*, односно последњи број пред летњу паузу, посвећен стопедесетогодишњици Марксовог рођења (као и Корчуланска летња школа исте године), на насловној страни доноси цитате из Марксових раних списа, као што су „Писмо Арнолду Ругеу“, „Новац“ и „Отуђени рад“. Ова последња два текста су одломци из Марксових *Економско-филозофских рукописа* из 1844, а писмо Ругеу потиче из 1843. године. Овде треба подсетити да је Предраг Вранички, не само један од чланова редакције *Praxisa* него и један од његових најплоднијих аутора, студијом *Мисаони развијањак Карла Маркса* (1953) и приређивањем раних радова Маркса и Енгелса инаугурисао антидогматско тумачење марксистичке филозофије као својеврстан повратак изворном тексту насупрот обавезујућем контексту званичне партијске интерпретације. О далекосежним културним и политичким последицама овог интелектуалног подухвата сведочи и „In memoriam“, поводом смрти Палмира Тољатија (Palmiro Togliatti), из првог броја *Praxisa*. Редакција тада заузима став да је: „У вријеме када је владала стаљинистичка мода да се младог Маркса одбацује као ‘хегеловског идеалиста’ и ‘буржоаску контрабанду’, Тољати био једини комунистички вођа који га је одлучно узео у заштиту и реafirмирао тај револуционарни хуманизам“ (1964 1: 143–144). Шта нам, дакле, говоре *Praxisov* повратак раном Марксу и *Студентов* заокрет ка њему?

Из писма Ругеу преузета је крилатица *непоштедне критике свега постојећег*, а као што и сами наслови упућују, друга два текста тичу се проблема *оштрења*. У извештају поднетом годишњој скупштини Хрватског филозофског друштва Гајо Петровић осврће се и на нападе на принцип непоштедне критике, који се синхронизовано јављају и у Југославији и у иностранству. Он наводи пример совјетских филозофа који су тврдили да ова концепција „заменује критику буржоаске филозофије и буржоаског свијета критиком свега постојећег, а у бити – критиком социјалистичког друштва и његовог погледа на свијет“ (Petrović 1972: 79). Фокусирајући своју анализу и критику око појмова (раз)отуђења и *стваралачке праксе*, на шта се изворно грчка реч *praxis* и односи, филозофија (око часописа *Praxis* враћа се заправо хуманистичком наслеђу Маркса

и марксизма, где се као „објекат појма хуманизам“ подразумевају „односи човека“ (*Симпозијум о социјалистичком хуманизму* 1966: 2). Марксова теза на којој је утемељена мисија овог филозофског часописа јесте тврдња да је „теорија способна да захвати масе чим указује *ad hominem*, а она указује *ad hominem*, чим постане радикална. Бити радикалан значи захватити ствар у коријену. А коријен за човека јесте човек сам“, из *Прилога кријици Хејелове филозофије њрава* (према Јанић 1976: 178). Другим речима, оно што је *радикално* у социјалистичкој теорији и пракси јесте хуманистички императив да се захвати целокупност људске егзистенције као „корен свих ствари“. Хуманизам се у овом контексту схвата као нормативно-вредносни систем који почива на императиву моралне аутономије људског бића, а социјализам је начин његовог транспоновања с индивидуалног на колективни ниво.

Ова „рефилозофикација Маркса“, како је Мислав Кукоч назвао примарну намеру „праксисоваца“ и *Praxisa* (Кукоћ 1990: 1479), удаљава се од анализе политичке економије, као упоришта марксизма, недвосмислено се приближавајући концепцији *стваралачкој марксизма*, због чега се тако осмишљен повратак раним Марксовим радовима може схватити као *џоеџика Praxisa*. Даље, тај *џоеџички* моменат очитује се и у тежњи за превладавањем међудисциплинарне поделе у филозофији, те стриктно филозофских оквира, што је битна и јединствена карактеристика *Praxisa* као *филозофској часоџиса*. Речима самог Гаје Петровића:

Тематски дио југославенског издања био је у 1967. и 1968. години посвећен темама: ‘Бирокрација, технокрација и слобода’, ‘Актуалност Марксове мисли’, ‘Феноменологија и марксизам’, ‘Стваралаштво и постварење’, ‘У поводу догађаја у Пољској’, ‘Национално, интернационално и универзално’(...) Наведени наслови показују да је часопис наставио своју оријентацију на разматрање најактуалнијих питања сувремености повезано са расправљањем о темељним питањима филозофије (Petrović 1972: 73).

Но, суштина *џоеџичкој* у *Praxisovom* марксизму лежи у односу према појму слободе. О томе сведочи и естетичка теорија Данка Грлића, филозофа који је међу „праксисовцима“ најопширније писао о естетици и књижевној критици, а део тих естетичких расправа објављен је у књизи *Contra dogmaticos* (1971), у едицији *Praxisovih* џепних издања. Наиме, Грлићево оспоравање теорије одраза засновано је на аргументацији да теорија одраза негира делатну снагу писца и критичара, сводећи их само на инстанце које репродукују стварност у тексту или пак процењују до ког је степена та репродукција успела (Grlić 1971: 256). Руди Супек Грлићеву концепцију марксизма, због њеног нагласка на стваралачком потенцијалу субјекта и третирања уметничке егзистенције као врхунца (само)ослобођења, назива онтолошким марксизмом (Supek 1971: 260–268). На питање

Универзитетска јавност – модел интерпретативне заједнице

Поред програмске сличности, представници *филозофије њраксе* и студентског покрета сустичу се и у сфери односа према универзитету. За њих је однос према универзитету, односно захтев за слободом говора и научног стваралаштва у академском окружењу, као предуслов општедруштвених слобода, функционисао као метонимија за једну од, у датом историјском тренутку, кључних тема – положај (младих) интелектуалаца.

У том смислу, критичка јавност на универзитету није ништа друго него интерактивна интерпретативна заједница студената и професора. Интерпретативна заједница овде се може заиста разумети на начин на који је то већ општеприхваћено у теорији медија – као група људи која интерпретира одређене медијске поруке на друштвено условљен начин (Schroder 1994: 332). Међутим, овде се друштвена условљеност не односи на етнографске или демографске категорије, у смислу да се не ради о одређеној популацији (пол, доб, етничка припадност) већ се односи на принципе на основу којих се промишља и критикује друштвена стварност и јавно добро, будући да је оспоравање ауторитета државе (и партије) у покретима '68 било засновано на питању како власт учинити јавним добром (Роров 1971: 12).

Овде се треба подсетити да је за утемељење идеје модерног универзитета одсудно било супротстављање схватању универзитета као интересне заједнице студената и професора, где „влада дух цеха који треба да произведе професионално компетентне кадрове за грађанско друштво“ (Đimić 2013: 242). Да се проблем друштвене функције модерног универзитета испоставља као једно од горућих питања током 1968. године, не само у Југославији него и глобално, сведочи и говор Рудија Дучкеа (Rudi Dutschke), представника западнонемачких студената који је постао живи симбол међународног студентског покрета, у коме он као један од четири разлога који омогућавају „једно ново полазиште“ истиче и универзитет као стратешко упориште (контракултурног отпора државној репресији. Дучке тврди: „Када смо почели да захтевамо демократизацију високог школства, наишли смо на административни и бирократски притисак и унутар универзитета и ван њега“ („Jesu li zapadnonemački studenti revolucionarni?“ – *Student* 1968 15: 2–3). Овај проблем артикулисали су на сличан начин и студентски покрети у универзитетским центрима у Југославији. Љубљански студенти у једном од прогласа из јуна 1968. године упозоравају: „Свака школа чији искључив критеријум селекције није знање, већ социјална и регионална привилегија, није демократска. Такав постаје љубљански универзитет. Такав развој упозорава на дугорочно негативне последице за читаво друштво“.⁷ Другим речима, универзитет је као институција одгоја

7 „Закључци студената из дома у Гербичевој улици. Превод Н. П.“, ИАБ - 2678, Лична

модерног грађанина, према мишљењу револуционарно оријентисаних студената и универзитетских наставника, играо значајну улогу у одржавању система експлоатације и угњетавања. Контакт са студентским покретима у свету, о чему *Студент* редовно извештава (нпр. Branka Otašević, „Kuba – avangarda protiv birokratije“ – *Student* 1968 4: 10), обликовао је идеју о неопходности критичке и корективне функције универзитета према друштву. Редакције *Praxisa* и *Студент* заиста су биле репрезентативне за две половине једне интерпретативне заједнице, која је, између осталог, била заснована на жељи да се еснафски карактер универзитета као институције замени новим моделом.

У том светлу треба читати и полемику о реорганизацији Савеза студената, тј. дебату о томе треба ли репрезентативна студентска организација да функционише као синдикат, која се водила између Борисава Џуверовића, из редакције *Студент*, и Петра Пожара, сарадника *Студентског листа* („Reorganizacija Saveza studenata“ – *Student* 1968 14: 4). Студентска штампа углавном је стајала на становишту да је еснафско позиционирање неспојиво с развојем критичке културе као својеврсне *поетике неопходне критичке свега постојећег*. Полемику с Илијом Мољковићем о карактеру студентске јавности Бранислав Милошевић завршава следећим речима: „На крају треба рећи да је формирање организоване студентске јавности у тесној вези са стварањем претпоставки за формирање истинског критичког духа на Универзитету“ („Studentska štampa i studentska javnost“ – *Student* 1968 14: 4). У прилог томе да се ово може уопштити на ниво програмског опредељења омладинске и студентске штампе говори и колективна оставка уређивачког одбора *Katedre*, студентског листа из Марибора, у којој стоји:

... уређивачки одбор *Katedre* расправљао је о положају у којем се нашао после оптужби упућених листу, а које су потекле из највиших форума Савеза комуниста и са актива мариборских високошколских установа. Уредници сматрају да студентско гласило не може имати синдикалистички карактер нити може бити апологет свих одлука, мера и мишљења политичких структура. Све горенаведене оцене *a priori* одричу могућност аутономног и сувереног изражавања и опредељивања према свим суштинским друштвено-политичким, економским и културним проблемима наше стварности у оквиру законских могућности (*Jun – lipanj. Dokumenti* 1971: 469–470).

Што се пак друге половине језгра интерпретативне заједнице на Београдском универзитету тиче, у концепцију аутономије универзитета која бива оживљена у овом раздобљу уткане су различите

збирка Небојше Попова, кутија 13. Документ је објављен у гласилу студената Универзитета у Љубљани *Tribuna* (1968 22), а у Личном фонду Небојше Попова налази се превод који је овај аутор урадио.

интелектуалне традиције. Иако су редакцију и уређивачки одбор *Praxisa* чинили интелектуалци чија су почетна епистемолошка полазишта од почетка била непомирљива (Bielinska 2009), те уз пуно уважавање чињенице да је потоњи развој догађаја и интелектуална и политичка активност, пре свега, сарадника *Praxisa* у Србији једна од потврда те хетерогености, анализа часописа указује на континуирано присуство и афирмацију одређених идеја и културних програма, због чега су извесна уопштавања могућа и пожељна. О анимозитету према *Praxisu*, који долази из редова стаљиниста и националиста, исцрпно је писао члан управног одбора Корчуланске летње школе и сарадник *Praxisa* Божидар Јакшић, који је због чланка „Југословенско друштво између револуције и стабилизације“ (*Praxis* 1971 3,4) ухапшен и осуђен на условну казну затвора (Jakšić 2011). Јакшић у студији *Praxis – mišljenje kao diverzija*, бавећи се односном „праксисоваца“ према совјетском марксизму, истиче:

Јосип Броз Тито се обрачунао спољном опасношћу за своју власт, а не са стаљинизмом! Отпор страном стаљинизму био је праћен јачањем унутрашњих стаљинистичких метода. Како су *Praxis* и Корчуланска летња школа били делови ширих настојања да се научни и културни живот Југославије ослободе марксизма-лењинизма као идеологије, дијалектичког и историјског материјализма као филозофске и друштвене теорије и стаљинизма као праксе, свако свођење политичких напада на *Praxis* на ‘сукоб у обитељи’ потпуно је без основа (Jakšić 2012: 163–164).

Утолико је важна и критика „праксисоваца“ с марксистичког становишта, чији редак пример представља рад Алена Сућеске. Она сматра да је трансформација марксистичког појма пролетерске револуције у спекулативни појам у „праксис-филозофији“, као и целокупан нагласак на Марксовим филозофским уместо анализама политичке економије, последица како раскида са стаљинизмом, тако и утицаја класичне немачке филозофије на „праксисовце“ (Sućeska 2012: 134–135).

Утицај класичног немачког идеализма важан је управо због начина на који се обликују идеје аутономије универзитета и универзитетске јавности. Наиме, фундаменталне замисли немачког идеализма које су опстале у модерној концепцији универзитета јесу, за почетак, „тотализујућа снага знаности“ као гарант јединства универзитетске институције и њене повезаности са спољним светом (Đimić 2013: 238). Друга замисао односи се на Хумболтову идеју подједнаког значаја и наставе и истраживања, чију равноправну заступљеност гарантује јединство чланова универзитета – професора и студената (Đimić 2013: 252). Представници „праксис-филозофије“, понајвише Загорка Голубовић и Светозар Стојановић, расправљају на страницама *Сингулениа* управо о неким од ових питања. О круцијалном значају истраживања за опстанак универзитета, као и

о недостајућем моделу студија који би студенте од почетка оспособљавао за критички приступ и учешће у стручном (и јавном) животу, Светозар Стојановић писао је у чланку под називом „За другачију наставу“ (*Student* 1968 14: 1). Тако, посредством новог читања раног Маркса, тј. *Поеџике Praxisa*, на страницама студентске периодике долази не само до ревитализације борбе за аутономију универзитета и академских слобода него и до стапања универзалног наслеђа – доприноса класичног немачког идеализма модерној идеји универзитета – са специфичностима југословенског контекста.

Од аутономије универзитета до аутономије текста

Идеја аутономије универзитета као саставни део антифашистичког наслеђа из периода Народног фронта очито је била једна од највиталнијих одредница народнофронтовске културне политике будући да је преживела епоху стаљинизма и наишла на нову рецепцију у периоду кад је програм социјалистичког хуманизма окупљао омладину и интелектуалце. Борба за аутономију универзитета, односно борба за слободу изражавања наставника и студената, функционисала је као полигон помоћу којег се теорија социјалистичког хуманизма остваривала у пракси, на сличан начин као што је у међуратном периоду борба за аутономију универзитета била облик практиковања антифашизма у универзитетском окружењу. Кад су се студенти и наставници универзитета у Варшави, међу којима и познати филозофи попут Лешека Колаковског (*Leszek Kołakowski*) и Зигмунта Баумана (*Zygmunt Bauman*), нашли на удару државне бирократије, Српско филозофско друштво је у знак протеста и солидарности организовало дискусију „Шта се дешава у Пољској?“, чији су делови штампани у *Сџугенију*. У тој дискусији Вуко Павићевић подсећа на обавезујућу снагу еманципаторских традиција из међуратног раздобља:

Уверен сам да ми, и као наставници и као марксисти и као интелектуалци (мада интелектуалце не треба фетишизирати) имамо право и дужни смо да у име универзитетских традиција, чији је резултат слобода научног рада, и у име марксизма и у име социјализма, тражимо да се ти људи који су уклоњени са универзитета врате и да се пракса отпуштања са универзитета, као веома компромитујућа за социјализам, укине“ (*Student* 1968 14: 7).

Јасно артикулисана критика стаљинизма појављује се на оба пола универзитетске заједнице, зато што су и професори и студенти имали властите слободарске традиције. Испреплетеност ова два интелектуална, културна и друштвена тока препознао је и Никола Милошевић у коментару Нацрта теза Централног комитета Савеза комуниста Србије о проблемима културног развоја. Он указује на то да

је „за истраживање јунског сукоба посебно значајно испитати узроке и ток сукоба једног дела интелигенције и протагониста идеолошког и политичког монопола током академске 1963/1964“, кад су покренути Корчуланска летња школа и часопис *Praxis* (*Student* 1968 18: 1). Због императива *нейошйедне криййике свеја йосйојеђеја*, који је у себи сажео не само позив на повратак изворном тексту него и обавезу да се у складу са закључцима радикалне критике и делује, марксистички окупљени око *Praxisa* етикетирани су као „ревизионисти“. Изворно, ова етикета се у историји комунистичког покрета у Југославији односила на Звонимира Рихтмана и Рикарда Подхорског, односно на Крлежу и ауторе окупљене око часописа *Печайй*, који су још пре Другог светског рата довели у питање епистемолошке основе дијалектичког материјализма и теорије одраза. Другим речима, *йраксисовска* интерпретација раних Марксових списа, без обзира на њена инхерентна ограничења, будући да овај приступ негира Марксов опус као развој од раних радова до критике политичке економије (Суџека 2012), јесте један вид оживљавања међуратног наслеђа у погледу оспоравања стаљинистичког догматизма и ауторитета партије, што у датом контексту значи потврђивање слободе критике. Форма која је посредовала овај подухват била је, као и у међуратном периоду, форма „дебелог часописа“ (*thick journal*), будући да овај тип часописа у Југославији „постао и симбол и бојно поље радикалне интелигенције“ (Sher 1975: 52). Као илустрација тога да су и претплатници *Praxisa* били свесни његове иконоборачке улоге могу послужити два одговора на анкету коју је редакције покренула 1975. године, кад је држава потпуно престала да дотира публикување овог часописа. Редакција је анкетирала своје претплатнике, који су обухватили распон од Коче Поповића и кабинета Светозара Вукмановића Темпа, преко читалаца из Новог Сада, Ријеке, Сплита, Ђуприје, Лесковца, до Доминиканског самостана на Брачу, о могућим опцијама. Понуђене опције биле су следеће: да се часопис обустави, да се задржи досадашњи опсег уз велико повећање цене, да се објављује као годишњак уз исту претплату или да часопис излази у смањеном опсегу, уз незнатно повећање цене. Из редакције *Комуниста* стигао је следећи одговор: „Сматрамо да треба да обуставите излагање часописа ако не намеравате ускладити његову уређивачку политику са стремљењима нашег самоуправног социјалистичког друштва.“⁸ Анте Луетић, „радник у мировини“, указује на значај социјалистичког хуманизма у критици како фашизма, тако и стаљинизма, и додаје: „Ако се пак жели *Praxisu* прилијепити жиг срама, онда молим *Praxis* да нађе и за мене мало мјеста да такав жиг носим с пуним људским поносом.“⁹

Када се ови увиди ставе у контекст политичке и друштвене климе шездесетих година прошлог века, то, између осталог, значи

8 ИАБ – 2678 – 10.

9 Исто.

и да је оспоравање стаљинизма као ауторитарне политике, односно хуманистички социјализам оквир у коме се афирмише право на критику као право сваког појединца, али и као „средство остварења новог свијета“ (Matić 2015: 26–27). Зато је дијалог *Студенција* и *Praxisa*, који је у извесном смислу темељ универзитетске јавности као интерпретативне заједнице, релевантан и за књижевну критику. Иако није посвећивао посебну пажњу књижевној теорији и критици, програмска начела часописа *Praxis* утицала су на ширу интелектуалну климу у којој ће се, након социјалистичке, артикулисати и друге књижевнокритичке парадигме. Никола Милошевић је у горепоменутом тексту формулисао како се контрола партијске бирократије одражава на плану књижевне критике:

... и настојање да се нечија уметничка активност онемогући због политичких оптужби, и затварање очију пред етичким манама насупрот отварању очију пред политичким недостацима, обележје су оног што је у историји новијег датума познато под именом стаљинизам (*Student* 1968 18: 3).

Књижевна критика у *Студенцији* била је утемељена на анализи језичких и стилских одлика књижевног текста, као знак распознавања не само залагања за семантичку аутономију текста него и заштите интегритета критичара, међу којима су били члан редакције и касније уредник Александар Илић, Ђорђевије Вуковић, Гвозден Ероп, Марко Недић, Љубиша Јеремић. У тексту „Књига заблуда“ Александар Илић полемисе с Тодом Чолаком, радикално оспоравајући тезу да књижевно дело одражава друштвене и историјске околности у којима настаје (*Student* 1968 9: 6). Након јунских демонстрација, књижевна критика у *Студенцији* постаје својеврсна метафора отпора, што долази до изражаја у бројевима у којима се обележава седамдесет пети рођендан Мирослава Крлеже, освртом Мата Лончара на јединственост Крлежине књижевно-политичке позиције између два рата (бр. 27), и годишњица Милоша Црњанског (бр. 24). Речи којима А. Илић завршава текст „Годишњица Милоша Црњанског“ могу се разумети као неки вид манифеста у књижевној критици:

Славити писца у време када се осећајност и мудрост потискују значи показати веру у онај ток историје који је најмање видљив, најмање бучан, а стваралачки и хуман. Лажни декор света лако ће нестати; неугасива вагра једног изузетног сензибилитета, визије и језика, гореће на страницама књиге и у оним данима о којима ми нећемо ништа знати. А књига сама је оно што нас занима (*Student* 1968 24: 1).

Закључак

Из свега реченог може се извући неколико закључака. Пре свега, да је развој идеје аутономије универзитета какву данас познајемо,

у југословенском контексту, омеђен омладинским антифашистичким покретом, на почетку, и културном парадигмом социјалистичког хуманизма, која се ослањала на читање Маркса као филозофа будућег неутуђеног човека, на крају. Даље, начин на који се захтев за дестаљинизацијом у култури и у академској сфери операционализовао, кроз дијалог интелектуалаца и студентских гласила као представника студентског покрета, допринео је потврђивању права на *нейоштједну кријику свеја њосјојећеја*. То је оквир у коме треба тумачити развој књижевнокритичких парадигми након слабљења обрасца социјалистичког реализма. Напошетку, кад је реч о текстуалној политици, омладинска штампа током шездесетих година прошлог века афирмисала је идеју семантичке аутономије текста. Кад се ова чињеница постави у дати оквир, читује се оно што по правилу изостаје из асоцијативног низа који се повезује с приступом књижевности који инсистира на естетској функцији и значењској самосталности књижевног текста, а то су историčnost, те историјски развој саме парадигме.

ИЗВОРИ

- Историјски архив Београда 2678, Лична збирка Небојше Попова.
Симпозијум о социјалистичком хуманизму: Београд 9–21. децембар 1966.
Београд: САНУ, 1966.
Студенти 1937–1940.
- Јун – липанј. Документи* 1971.
Student: list beogradskih studenata 1968–1974.
Praxis: filozofski časopis 1964–1974.
Republika. Glasilo građanskog samooslobođenja. <http://republika.co.rs/>. 3. 2. 2022.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Ђорђе. „За једну историју књижевне периодике“. *Књижевна историја* 16. 62 (1983): 345–372.
- Agocs, Andreas. *Antifascist Humanism and the Politics of Cultural Renewal in Germany.* Cambridge, Cambridge. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Aranitović, Dobrilo. *Bibliografija časopisa Praxis: jugoslavenko izdanje 1/1964–11/1974.* Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију: До-сје studio, 2017.

- Bielinska, Katarzyna. „Ajde, opet na Bled! Prilog razmatranjima o praxisu“. *Filozofija i društvo* 20. 2 (2009): 249–259.
- Bošković, Dušan. *Estetika u okruženju : sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2003.
- Grlić, Danko et al. *Čovek danas*. Beograd: Nolit, 1964.
- Grlić, Danko. *Contra dogmaticos*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1971.
- Grlić, Danko. „Literarna kritika i marksistička filozofija“. *Književna kritika i marksizam: zbornik radova*. Ur. Sveta Lukić, Mihailo Marković, Branišlava Milijić i Predrag Palavestra. Beograd: Prosveta: Institut za književnost i umetnost, 1971. 246–260.
- Dimić, Zoran. *Rađanje ideje univerziteta*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013.
- Jakšić, Božidar. „Nacionalističke kritike Praxisa“. *Filozofija i društvo* 25. 2 (2011): 77– 104.
- Jakšić, Božidar. *Praxis – mišljenje kao diverzija*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Janion, Marija. *Romantizam, revolucija, marksizam*. Beograd: Nolit, 1976.
- Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija i svijet 1968*. Smederevo: Heliks, 2018.
- Kukoč, Mislav. „Stari i novi zagrebački revizionizam“. *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima* 34. 6 (1990): 1476–1481.
- Matvejević, Predrag. „Requiem za jednu ljevicu“. *PRAXIS. DRUŠTVENA KRITIKA I HUMANISTIČKI SOCIJALIZAM. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetna škola (1963–1974)*. Ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012. 15–27.
- Matić, Luka. *Doprinos Gaje Petrovića uspostavljanju programskih odrednica u prvim trima godištim filozofskog časopisa Praxis (1964–1966)*. Diplomski rad. <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:1210>, 2015.
- Olujić, Dragomir Oluja. „Prošlost u nastupanju“. *PRAXIS. DRUŠTVENA KRITIKA I HUMANISTIČKI SOCIJALIZAM. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetna škola (1963–1974)*. Ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012. 7–13.
- Petrović, Gajo. *Čemu Praxis?*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1972.
- Popov, Nebojša. „Prolegomena za sociološko istraživanje društvenih sukoba“. *Jun – lipanj. Dokumenti* 1971. 13–21.
- Popov, Nebojša. *Contra fatum. Slučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu*. Beograd: Mladost, 1989.
- Schroder, Kim Christian. „Audience Semiotics, Interpretive Communities and the ‘Ethnographic Turn’ in Media Research“. *Media, Culture & Society* 16. 1 (1994): 337–347.
- Sučeska, Alen. „Spekulativnost praxis-filozofije“. *PRAXIS. DRUŠTVENA KRITIKA I HUMANISTIČKI SOCIJALIZAM. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: Praxis-filozofija i Korčulanska ljetna škola (1963–1974)*. Ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012. 131–148.

- Supek, Rudi. „Tri tipa marksizma i teorija književnosti“. *Književna kritika i marksizam: zbornik radova*. Ur. Sveta Lukić, Mihailo Marković, Branišlava Milijić i Predrag Palavestra. Beograd: Prosveta: Institut za književnost i umetnost, 1971. 260–268.
- Sher, Gerson S. *Praxis: Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia*. Bloomington [etc.]: Indiana University Press, 1975.
- Vlajčić, Gordana. *Boljševički antifaziizam: ideološke osnove i taktika – politička stajališta Kominterne 1919–1934*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2005.
- Vučetić, Radina. *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Beograd, Clio, 2016.
- Zubak, Marko. *The Yugoslav Youth Press (1968–1980). Student Movements, Youth Subcultures and Alternative Communist Media*. Zagreb: Srednja Europa: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Jelena Lalatović

The Newspaper Student and the journal Praxis: Student and Academic Periodical Press in Pursuit of University Autonomy and the Freedom of (Literary) Criticism

Summary

The paper explores the links between the newspaper *Student*, a youth periodical of unprecedented relevance both in the interwar and post-war Yugoslavia, and of overall maximum longevity, on the one hand, and a philosophical journal *Praxis*, on the other between 1968 and 1974. Admittedly, in 1968, the newspaper *Student* was censored for the first time, while the journal *Praxis* was definitively defunded in 1974. The research consists of four parts. The first part outlines introductory considerations about the *Student's* pre-WWII history and the context (censorship and political repression against independent intellectuals and the student movement) in which *Praxis* emerged. Furthermore, both *Student* and *Praxis's* editorial boards joined forces to publish the first collection of documents about the reemergence of the student movement at the University of Belgrade following the student demonstrations in June 1968. Additionally, the second part describes how the *Parxis's* return to early Marx, under the motto of *the ruthless criticism of everything existing*, influenced the intellectual climate in which student press could practice and promote the paradigm of literary criticism which was directly opposed to the state-sponsored concept of socialist realism. The third part examines the hypothesis that university professors gathered around the *Praxis* journal and the student movement all together constituted the university public sphere, which revitalized the struggle for university autonomy, one of the fundamental demands in the pre-war student movement. What is more, the circumstances regarding the occurrence of the university public sphere were fertile ground for the semantic autonomy of

text to be articulated as a form of an anti-bureaucratic editorial policy of the student press. In conclusion, the paper elaborates how the pursuit of university autonomy and the freedom of expression revealed what usually remains hidden when it comes to the concept of semantic autonomy of the text – its historicity and historical development in the Yugoslav context.

Keywords: Marxist humanism, literary criticism, the newspaper *Student*, *Praxis: a philosophical journal*, semantic autonomy of the text, the autonomy of the university

Примљено: 18. 3. 2022.

Прихваћено: 25. 12. 2022.